

Seal Elmi jõgi, Elmi jõgi või, eks ole, Elmi jõgi jah. Seal Vanakurat tahtas Saaremaa küljest tükki ära viia, kaevas säält lahti ja . . .

Suur Töll küsis:

«Mis teed?»

Tema viib Saaremaalt tüki ära. Võttis kolm pajuviitsa-pihlavitsa, hakkas Vanakurat peksma ja peks Vanakurat minemä. Ja Vanakurat läks siit Sörve sääre. Tuiskas liivä — tuiskas liiva ikke ja tahtis jälle Tõllu silmi visata. Ja nüüd see Sörve säär läheb välja hulk maad mere sisse. Sai Kuramaale. Siis võttis kaks kivi, võttis kätte ja viskas nii jälle Suurt Tõllu, visan suurte kividega ja nee kukkusid niisamu sõnna Sörve sääre otsa maha, aga Suur Töll pole pihta saand. Ja nii et siin on praegast alles kaks suurt kivi maas ja säär läheb ikka edasi, liiva lõigas.

(Kus te neid jutte olete kuulnud?)

Mia kuulsi Saaremaa meie käest. See Juhan Mölder oli laevas stuuardiks, «Karoliine» pääl, see rääkis seda lugu.

(Aga Leigri jutte?)

A Leigri jutte, seda ma rohkem ei tea.

KKI 30, 285/6 (13) < Hiiumaa raj., Reigi k/n. — L. Raudsep < August Härma, 66 a. (1959).

Vt. Kivid Tõllu pihta, muist. 3—5; Võitlus Vanapagana vastu, muist. 162 C; Töll lõõb Vanapaganat pihlakepiga, muist. 92 A, C, D, 107 A, 120 B, 150, 161 D, 162 A, 165 A, B, 166 A.

[Pääkse mets Lümända järves]

Suur Töll, kis vanal ajal oli Saaremaal eland, ning siis see oli sääl suurel mäel käind, sääl Viidumäel. Ta oli Mäebe sauna katuse pealt võtnud ning viskanud see Lümända järve. Ning sellest kasvand senna pääkse männimets — jah. Noh, ning siis Kihelkonna kirikut ta oli ka kividega loopind, need on Paasiga metsa kukkund. Sääl on praegu palju kivisid. Kas nüüd Suur Töll nad pand on või kes — kus nad tulnd on. Neid igas kohas, aru saab.

RKM, Mgn. II 108i < Kingissepa raj., Lümända k/n., Mõisaküla — S. Lätt < Marie Part, 69 a. (1958).

Vrd. ka: RKM II 74, 568 (19) < Kingissepa raj., Lümända k/n., Mõisaküla — S. Lätt < Marie Part, 69 a. (1958).

Vt. Kivi Kihelkonna kiriku pihta, muist. 11; Kivi Kihelkonna kiriku ukse ette, muist. 18, 19; Kohanimede tekkimine, muist. 120 B.

VEEKOGUDE TEKKIMINE

[Salme jõgi]

A.

Salme jõgi olevat tekkinud sellest, et Suur Töll tahtnud Sörve poolsaart lahutada Saaremaast. Ei olevat aga suutnud rohkem nihutada kui paarkümmend meetrit. Nüüd olevat saanud see lõhe Salme jõe nimetuse.

RKM II 4, 296 (2) < Kaarma, Kuressaare v., Mändjala k. — E. Tool < Melania Nõmm, 55 a. (1946).

Vt. Salme jõe tekkimisest, muist. 150, 162 A, B; Jõe tekkimine Harilau juurde, muist. 107 F; Pidula veski jõe tekkimisest, muist. 116 G, 150.

Salme jõgi. J. Miku foto 1959.

B.

Salme jõgi on pidanud Saaremaad Sõrvest ära lahutama. Mesilane tulnd ja pistnd seda, kes selle kraavi kaevas, kas oli Vanapagan või inimene. Siis oli ära neetud, et Sõrves ei pea mesilast olema. Ei pea olema ka.

RKM II 86, 451/2 (27) < Kingissepa raj., Valjala k/n., Ratla k. — S. Lätt < Anna Einväli, 70 a. (1959).

111.

[Tõllu rattajälg]

Sõrves Kaavi küla juures on olemas koht, mida nimetatakse Sepä süväauguks. Koht on metsane ja lopsaka taimestikuga. Sääl on tärvetaoline auk, mida mainit nimega nimetatakse. Rahvas räägib, et see olewat Suure Tõllu rattajälg, mille see kukkudes sinna oli sünnitand, kui ta esimest korda maha puutus.

Ratas ise olewat Määbe küla juurest visat Kaavi poole.

Selle Sepä süväauguga on ühendet paljuid mitmesuguseid tonni- ja nägemusjutte, et tavaliselt teat kartusega hämarikus säält mööda kuljetakse.

E, StK 43, 3/4 (3) < Jämaja, Torgu v., Mässa k. — M. Tooms < Villem Öunpuu (1927).

Ratta jälje kohta vt. ka muist. 6 A, 112, 172 A.

112.

[Koltse järv]

A.

Suur Tõll oli Määbe väljal lahingut pidand. Kui ta härjavankrit keerutas, tuli vehmer ära ja rattad jooksid laiali. Üks ratas kukkus maha, kuhu

Suure Tõllu ratta jälg Kaavi küla tee ääres (Sepa süvaauk). *J. Miku foto 1959.*

tekkis Sepa süvaauk, ja veeres säält edasi, tekitades prao, millest tekkis Koltse järv. Teine ratas veeres Leeltse rahusse.

ERA II 231, 439 (1) < Anseküla, Salme v., Hindu k. — O. Virves < Ann Kaimer, 84 a. (1939).

Rattajälje kohta vt. muist. 6 A, 111, 172 A; Koltse järve tekkimisest ka muist. 169 A, 172 C, 174 B, C; Sarapiku järve tekkimisest muist. 107 F, 161 B.

B.

Suurest Tõllust ka räägivad. See oli Sörves tegusid teind. Viieristi metsast virutand vankrirattaga, siht oli veel enne sõda näha olnud. Nüüd on muidugi kadund, nüüd on metsad seal lagedal.

RKM II 86, 156 (8) < Kingissepa raj., Kaarma k/n., Uduvere k. — E. Liiv < Aleksander Allik, 73 a. (1959).

113.

[Pireti nutust Kõiguste järv]

(Piret nutab Kõiguste järve, sest kivi kukkus varvastele.)

ERA II 228, 239 (9) < Kirbla khk. ja v. < Muhu, Hellamaa v. — U. Toonpere < Timofei Luht, 59 a. (1939).

Vt. muist. 44 M, N.

Nutust tekkinud veekogude kohta vt. muist. 30, 44, 59, 60, 126 D, 149 B; Tõllu naine kivikandjana, muist. 39—60.

114.

[Allikate tekkimine]

Kus see Suur Tõll Saaremaal oli keind, astund, sõnna kohta oli allikas jäänd, et Saaremaal liiga palju allikaid on.

ERA II 34, 191 (55) < Karja, Pärsamaa v., Linnaka k. — O. Loorits < Miina Tuts, 60 a., ja Mart Tuts, 60 a. (1931).

Vt. Nutust allika tekkimine, muist. 126 D; Vanapagana jalajägedest Odalätsi allikad, muist. 161.

115.

[Suur Töll Odalätsi allikate tekitajana]

A.

Kihelkonnal Odalätsi küla juures on rohkesti allikaid, kust alati vesi välja keeb. Kord Töll oli viskand Sõrvest odaga ja nii on need allikad tekkinud. Üks allik nimetatakse silmaallikaks.

E 60724 (6) < Mustjala khk. ja v., Võhma k. — T. Kaljo < Eeva Mahl, 70 a. (1924).

Vt. ka: KKI KN < Mustjala — T. Kaljo (1927).

Vt. Vanapagana tekitatud allikad, muist. 23, 116; Odalätsi nime tekkimisest, muist. 120; Võitlus Odalätsi juures, muist. 161.

B.

Muist Tõllu noolesid oli Odalätsi külase kukkund, sealt keeb nüüd vesi üles, on alligad. Tõld oli hüüdand: «Oda läks!» Sellest sai küla oma nime.

RKM II 73, 308 (5) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kehila k. — E. Veski-saar < Mihkel Tinarist, 59 a. (1958).

C.

Allikaugud on Odalätsi külas, mis Suur Töll oli oma jalgadega muljund, ma'p tee seda asja rohkem ühtid. Alligad keevad välja nagu tangud, mõnes kohas on sedasi.

RKM II 74, 35 (1) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Odalätsi k. — R. Põldmäe < Elli Luugus, umb. 40 a. (1958).

D.

Odalätsis on Suur Töll läind kaapsaid tooma Hiiumaalt, ise pand supi keema. Alligad peavad ta jäljed olema, nii suur mees olnd.

See on raamatust ka lugeda.

RKM II 74, 39/40 (5) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kõõru k. < Kärla — R. Põldmäe < Marie Laosson, 82 a. (1958).

Vt. ka: Kapsaste toomine Hiiumaalt, muist. 158.

E.

Suur Töll peab olema oma kepiga löend need Odalätsi alligad. Tal on suur oda, selle on maha löönd, sellest saadud need alligad ja Odalätsi küla nimi. Tema on seel oma jalgu puhkand. Oda on need alligad pistand. Need ei jää vähemaks, kogu aeg on ond.

Üks on silmaallikas. Kui inimese silmad on haiged, siis pese selle veega, siis oled kohe terve. Käisime seel. Sel on suur kuhi peel, nii hullusti keeb. Rahvas tarvidas seda vett, see oli arstivesi. Seal on sajad alligad. Ta ajab suure kuhja vett peele. Siis ei ond arsti, olid keik maa-arstid.

RKM II 74, 123/4 (15) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kuremetsa k. < Odalätsi k. — R. Põldmäe < Marie Riis, 73 a. (1958).

Vaade Odalätsi allikale. J. Miku foto 1959.

F.

Odalätsi alligad pidada olema Suure Tõllu jäljed. Ju ta nii tugevasti seal keind oli. Nimi ka pandud Odaläts.

RKM II 74, 190 (8) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Üru k. — R. Põldmäe < Miina Evert, 64 a. (1958).

G.

Suure Tõllu jälje augud pidid Odaltse väljal olema, jälje aukudest on allikad välja kerkind. Sõda oli olnd ja ta oli sööstand.

Ooda-ooda! Seal oli ta oda katki läind, ta oli vihane olnd ja sööstand ja sellest on Odaltse küla nimi saand.

RKM II 73, 213 (4) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Vaigu k. < Odalätsi k. — E. Veskisaar < Viia Liikso, 78 a. (1958).

H.

Odalätsi külas on olemas veeallikad, kus algab jõgi. Läheb kahest vesiveskist läbi ja Pidula lahte. Teist veskit ei ole enam, viidi laiali. Vanapagana töö olema olnd.

Saaremaal olnd üks vägimees, Suure Tõllu nime kandand. Ta on läind kiire jooksuga, jalad läind sügavasse, nii et vesi välja keend. Vanades raamatutes oli. Ta pidand Vanapaganad taga aama.

RKM II 74, 93/4 (1) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kuremetsa k. < Teesu k. — R. Põldmäe < Mihkel Mark, 72 a. (1958).

Vt. Võitlus Vanapagana vastu, muist. 161—166.

I.

Odalätsi allikad on sellest tulnd, et vana Suure Tõllu jäljeaugud on need. Sääl on neid palju — kas tuhandeid või rohkem veel, mis neid on. Jah, ja siis vana Kurivaim oli ka sääl olnd Suure Tõlluga seltsis. Noh,

need olid sääl vastamisi kahekesti läind. Jah, ja siis see Odalätsi küla on sellest nime saand, et Suur Töll oli, noh, viskand teda odaga. Viskand ja oda läind katki, siis ütlend:

«Noh, see oda läts.»

Sellest saand see küla nime. Noh, aga siis oli Suure Töllul veel sääl üks vaenlane — Muhu Madli. Jah, ja see tegi inimestele... oli kurja teind ja siis jälle, noh, oli Töllule ka kurja teind. Ja see oli magand jälle Taavi kitsilautas, ning laudal oli küll tugeved seinad olnd, ning mötlend, et ma lää too suured kivid Karujärvest ja veereta need sõnna, noh, ukse ette. Ning läind Karujärvelt neid kivisid tooma, aga pole nendega kohale jõudand. Pole nendega kohale jõudand mette. Ning tulnd ära — hakkand tulema, üks kivi... ei põlle, noh põllepaelad katkend ning üks kivi kukkund maha, ning siis ütlend:

«Oh, rakmed olid tühised, kivi kukkus maha!»

Sääl sai Raka koht ja Raka ümbrus kõik sai säält nime. Noh ning... (R. Põldmäe: Sääl oli üks Raka kivi ka?)

Jah, see kivi on praegu sääl, igavene suur kivi. (R. P.: See kivi on ka sellest nime saanud?) Siis see kivi on ka Raka kivi saand — või sest nime.

Noh, ning siis tal oli teine kivi veel olnd, väiksem kivi, ja sidund oma põllepaelad kinni ja hakkand sellega tulema. Sai nii kaugele kui Miku-niidi põlmele, sääl kukkund jälle maha. See saand sellest nime — Miku-niidi põlme. Tal olnd üks Miku ka ja siis ta ütlend sedasi, et:

«Oleks Miku mind abis olnd, siis ma oleks selle ära toond selle kivi.»

Aga siis mõlemad kivid jäid maha.

(R. P.: Need kivid on praegu alles?) — Jah on.

(R. P.: Suured kivid?) Teine on hiiglasuur kivi, aga teine on väiksem kivi, teine on suurem kivi natuke kui Raka kivi. Noo, aga siis pole midagit nõu aitand, siis ikka see Madli magand veel ja Madli saand seda aru, et vana jälle, Suur Töll, teda kiusab. Ning siis tulnd ära ning siis magand Taavi ahjukoldes, jah need ööd sääl — ja viimati läind säält ära. Siis käis ta metsas söömas. Üks suur mänd oli, kus ta söi, ning sääl oli küna ka veel, ning sääl sees ta tegi podisid omale ning söi podisid.

(R. P.: Te olete näinud seda mäнди?) Mina nägi selle männi. Nüüd seda mäнди änam äi ole. Ja mina nägin selle küna ka. Vanaisa näitas selle küna. Noh, ja siis jälle selle männi ka, aga mänd on nüüd ära kuivand, seda mäнди änam äi ole. Jah, ja siis see Muhu Madli, see tegi ju kurja, palju kurja sääl külas, keda ta kiusas. Sääl oli peretütred olnd, keda ta oli kiusand, neid ta pole mehele pand, hoopis oli ära teotand. Aga keda ta oli armastand ja kellega ta heesti oli läbi saand, need ta pand mehele kõik. Jah, ja siis ta teind seukest halbust vahest jah, ja rahvas hakkas ka ikka kiusama, ja siis ta läks säält ära. Ning oli säält ära läind, ja siis täma on hakand säält minema ja on Jääramää auku ära surnd. Pole saand kaugemale. See on neli kilomeetrit säält Odalätsi külast minna.

RKM, Mgn. II 111a < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Odalätsi k. — R. Põldmäe < Sohvia Luugus, 65 a. (1958).

Vrd. ka: RKM 74. 52 (1) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Odalätsi k. — R. Põldmäe < Sohvia Luugus, 65 a. (1958).

Vt. Vöitlus Vanapagana vastu, muist. 161—166; Kivid nõia ukse ette, muist. 26; Raka kivi kohta, muist. 2 A, 19 B, 22, 116 C.

[Vanapagana tekitatud allikad]

A.

Suur Töll tulnd endise Pidula mõisa juurest, seal on ka kolm allikat, umbest keeb välja. Need olid suured allikad. Need on üle 100 meetred Pidula mõisast Veske poole tulla. Pidada Vanapagana jäljed olema.

RKM II 74, 96 (1) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kuremetsa k. — R. Põldmäe < Jaan Mark, 51 a. (1958).

Vt. Võitlus Vanapagana vastu, muist. 161—166; Suur Töll Odalätsi allikate tekitajana. muist. 115; Odalätsi nime tekkimisest, muist. 120; Vanapagana tekitatud allikate kohta ka muist. 150.

B.

Suur Töll Vanapaganat taga ajamas

Taga Kihelkonna, mere ääres Pidulas on teine allikas teises külges. Olete Pidulas keind? Maandi keib seelt läbi, teine on teisel maandit, vähike jõgi jooseb mõlemast allikast välja. Teisel on kinnakand, teisel jalaots, nenda umbest võõrutud, raiutud kivist sedäsi kõõrutud just kut jalajälg, tall ning kork kaa. Vanapagan old hüppand, Töll oli teda taga aeand, teine jalg leind teisel maandid, sönnä sündisid allikad.

Sellest old Pidula mõisa nimi ka jäänd, et seel ta old peatand korra, Vanapagan. Mene teä, kuda rahvasuus sedasi räägitakse.

KKI MT 81 < Kaarma, Aste k. — M. Must < A. Undla (1950).

C.

Allikad ja Raka kivi

Suur Töll ajanud Vanapaganat taga. Odalätsi juures läinud kokku ja sinna tekkinud allikad. Siis Vanapagan pääsenud Tõllu käest lahti. Suur Töll järele. Astunud ühe sammuga Pidula. Astumise kohta tekkinud allikad. Siis Vanapagan lisanud kiirust, Töll pole järele jõudnud. Võtnud maast kivi, viskanud Vanapaganale järele. Kivi sattunud Raka metsa. Ja seda kivi kutsutakse Raka kiviks.

ERA II 230, 623/5 (6) < Kihelkonna khk. ja v., Pidula as. < Kurevere k., — V. Riis < Tiina Malk, 68 a. (1939) = RKM II 78, 169 (2) < Kihelkonna — V. Riis < T. Malk. Raka kivi kohta vt. ka muist. 2, 19 B, 22, 115 I.

D.

Vana jooksnud ikka Tõllu ees:

«Oda läts! Oda läts!»

Iga jälje kohta jäänd allikas.

RKM II 73, 276 (2) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kihelkonna al. — E. Veski-saar < Ella Salong, 41 a. (1958).

E.

Kuidas Vanapagan ees jooksis, Töll teda taga ajas, igast jäljest keeb allikas üles, Pidulas see ju on. Töll kargutas ta merde.

RKM II 73, 275 (4) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kihelkonna al. — E. Veski-saar < Mihkel Salong, 59 a. (1958).

F.

Kes ta oli, Töll teda taga ajas, iga sammu peale, kus jooksis, jäi allikas. Odale oli peale astund, ütlen, et: «Oda läts.» Sellest jäi külale nimi. Ja allikate vesi on roostene sellepärast, et oda oli roostes.

RKM II 73, 148/9 (8) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Läägi k. — E. Veski-saar < Sofia Klausson, 50 a. (1958).

G.

Ma ei tea, kes see Vanapagana järges oli olnud, oli hakkand Odalätsilt tulema, oli teind need allikad ja Pidula veski jõe.

RKM II 73, 82/3 (2) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kurevere k. — E. Veski-saar < Kõrtsi Aleksander, 82 a. (1958).

Pidula veski jõe tekkimisest vt. ka muist. 150; Jõgedede tekkimine, muist. 110.

H.

Rahvas ikka räägib, et Töll tappand Vanapaganat Undva sääreilt mere. Hakkand Odalätsilt ajama, seal on palju alligid, need kõik Vanapagana jäljed.

RKM II 73, 70 (7) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kurevere k. — E. Veski-saar < Peeter Valdmets, 73 a. (1958).

Vt. Saarte ja laidude tekkimine (Harilaid), muist. 107; ka muist. 161 B, 173.

I.

Suur Töll magand Odalätsi küla lähedal. Oda läind seel katki. Vanakuri tulnd, hakand teda, Tõlli, loopima. Hakand Tõlli taga ajama, jooksis Pidula lahe poole, siis ütles: «Oda läts!» Iga sammu kohta tekkind allikas. Neid on nii palju seel.

RKM II 74, 168/9 (3) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Varkja k. — R. Põldmäe < Marie Malk, 59 a. (1958).

Vt. muist. 3.

K.

Suur Töll läind Kurjavaimu taga ajama, see on tampind Odalätsi alligid. Oda on katki läind, siis ta karjus:

«Oda läts, oda läts!»

Sellest on Odalätsi külaga nime saanud.

RKM II 74, 49/50 (1) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kõõru k. — R. Põldmäe < Aleksander Teier, 55 a. (1958).

L.

Vanasti räägiti, et va Kurivaim ja Suur Töll läinud siin, Odalätsi küla juures, kokku. Suur Töll viskanud odaga Kurjavaimu ja siis läinud katki. Sellest tulnud Odalätsi küla. Minu vanemad rääkisid. Siin on allikad, need purskanud välja, need pidanud olema Kurjavaimu jäljed. Need on kõik alles. Neid on siin musttuhat. Vanakuri karganud oda eest, oda läinud puruks. Siis karjunud: «Oda läks, oda läts!»

See on rahvajutt, vanemad rääkisid seda. Ma põle seda raamatut lugenud. Kärlal oli üks Süda, see teind ühe raamatu.

RKM II 74, 13/4 (1) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Odalätsi k. — R. Põldmäe < Jaen Teeäär, 75 a. (nimi ka Teär) (1958).

[ALLIKAD TÖLLINIIDIS]

Allikate tekkimisest Tölliniiti räägib rahvas, et need allikad olevat tekkinud Vanapagana jälgedest. Vanapagan olevat Tölliniiti ükskord ära kadunud ja Suur Töll ajanud teda piitsaga taga, siis tampinud Vanapagan sinna 36 allikat, mis mõned neist hakkavad kinni kasvama.

ERA II 231, 655 (8) < Kaarma, Kaarma-Suur v., Irase k. — M. Kokk < Ivan Kokk, 54 a. (1939).

Vt. Vanapagana tekitatud allikad, muist. 116.

Soode tekkimisest vt. Naistesoo, muist. 44; Pireti nutust Päitsesoo, muist. 60.